

CÂTEVA ASPECTE PRIVIND TRATAMENTUL LABIODENTALELOR *F, V* ÎN DACOROMÂNA ACTUALĂ

SORIN GUIA
Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași

În descrierea de față, am pornit de la rezultatele consemnate în atlasele lingvistice serie nouă și regionale, dar și de la anchetele recent efectuate în peste 60 de puncte din dacoromână, consemnate într-un corpus de texte dialectale editat de subsemnatul¹. În unele zone din spațiul românesc de la nordul Dunării, labiodentalele își modifică locul de articulare, spirantizându-se sau devenind palatale în diferite stadii, în timp ce în alte regiuni se păstrează nealterate, ca în limba literară.

Palatalizarea labialelor. În esență, fenomenul palatalizării labialelor se referă la deplasarea locului de articulare al unei labiale (*p, b, m, f, v*) în contact cu un iot următor². Fenomenul se produce atât în cuvinte moștenite din latină (cu labiala urmată de *ĕ* sau *ī* accentuați), precum și în cuvinte pătrunse mai târziu în limbă (chiar și când labiala era urmată de *i* neaccentuat)³. Dacă fenomenul a fost semnalat pentru prima dată de către Dimitrie Cantemir, în *Descriptio Moldaviae*, explicația științifică cea mai completă apare prima dată la Alexandru Lambrior, care susține că nu avem a face cu alterarea ocluzivelor bilabiale sau a fricativelor labiodentale atunci când sunt urmate de *i, e (ia)*, ci, de fapt, cu substituirea ocluzivelor bilabiale (*p, b, m*) și a fricativelor labiodentale (*f, v*) sau cu acomodarea lor cu o consoană ocluzivă palatală provenită dintr-un iot următor (al diftongului *je, ĭa*) sau din vocala *i*⁴.

Palatalizarea labialelor nu s-a produs în același timp la toate cele cinci consoane, ci în mai multe etape. Dacă în secolul al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea fenomenul este rar întâlnit în texte (palatalizarea labialelor manifestându-se mai ales în cazul constrictivei labiodentale *f*, care evoluează la *h'*, în câteva texte de proveniență oltenească, sud-vest și nord ardelenescă, dar mai ales moldovenească, iar nazala bilabială *m* este atestată în formă palatalizată în stadiul *mñ* doar în *Codicele Neagoean*), în perioada de după 1640, palatalizarea labialelor cunoaște o mai mare răspândire în texte. Pe lângă formele cu labiodentala *f* și bilabiala *m*, apar forme palatalizate și cu celelalte trei labiale.

Palatalizarea labialelor a început cu labiodentala *f*, elementul cel mai „slab” al seriei și s-a extins apoi la celelalte consoane. Într-o primă fază, alături de noul sunet, se păstrează și labiala: *pk', bg', mñ, fh', vy-vg*⁵. Grupurile consonantice sunt considerate deci stadii intermediare în procesul de palatalizare, iar consoanele simple – stadii finale⁶.

¹ Vezi Guia (2014: 163–382).

² Vezi Rusu (1962: 75–93).

³ Cf. Sala (1970: 29); de ex., *pip̄er > k'iper, picior > k'ișor, vițel > d'ițel*.

⁴ Cf. și Rosetti (1926: 112–116), Meyer-Lübke (1921–1922: 4).

⁵ De fapt, spune G. Ivănescu, la origine, fenomenul a fost unul de epenteză a palatalei între labiala corespunzătoare și *i* sau *ĭ* următor și, foarte probabil, labiala s-a păstrat multă vreme pe teritoriul dacoromân, rămânând în cele din urmă numai în unele regiuni din Ardeal și în unele localități muntene; cf. Ivănescu (1980: 332).

⁶ Vezi, pentru o prezentare detaliată a fenomenului, Guia (2010: 55–64).

Fenomenul palatalizării labialelor este parțial în Muntenia, fiind prezent în arii izolate, unele relativ întinse (estul Munteniei și Dobrogea¹, ca o prelungire a ariei palatalizante moldovenești, și sud-vestul Olteniei²), dar și în arii mai restrânse (în vestul Munteniei³ și în sudul Transilvaniei)⁴. Labialele cel mai frecvent palatalizate⁵ sunt *p* (*ph'ele, ph'erit, scumph'it, ph'atră, poph', pk'atră, dosk'ală, tok'ită, k'icor*), *f* (*fh'er, fh'erbe, fh'ir, h'ert, h'erța, h'are, h'er, h'icat, să h'ije*) și *v* (*vyiță, vyine, vyite, vyisează, priyim, yin, yine, g'itregă*).

Păstrarea nealterată a labialelor *p, b, f, v* și, parțial, *m* este un fenomen specific subdialectului bănățean. Dacă labiodentala surdă se păstrează nealterată, neînregistrând stadii de palatalizare a acesteia în toate punctele anchetate, labiodentala *v* cunoaște mai multe stadii de palatalizare, cele mai frecvente fiind *h', i, g'* (*moh'ilă, mojiță* – NALR-Ban. I, pct. 2, 6, 9, 11, 12, *muog'ilă* – NALR-Ban. I, pct. 29, 35), fiind notat palatalizat în stadiul *ž* într-o singură localitate din valea Almăjului (pct. 20, chest. 1244): *záspă* „viespe”.

Și în Crișana predomină fonetismele literare: *fiérbe, fișer* (AB, Vințu); (să) *vije* (AB, Vințu); *operăție di fiărâ, fierbegâm*, le puș la *fiert* (AB, Gârda de Sus)⁶. Formele cu labiodentala *f* palatalizată în stadiile *h'* – întâlnite, de regulă, în nordul Crișanei (*h'érbi, h'éră, h'ir, h'in*) sau *š* (*šérbi* – care apare sporadic în unele graiuri de pe Valea Crișului și din Munții Apuseni), coexistă cu cele în care labiala este nealterată, mult mai numeroase. Labiodentala sonoră *v* este palatalizată, în toată Crișana, în stadiile *d'* (*d'ir* „vin”, *o d'initu* „a venit”), mai puțin în unele graiuri de pe valea Crișului Negru și din Țara Moșilor unde întâlnim stadiul *y* (*yite, yis, yerme*) și, mai rar, în stadiul *g'* (*g'in ars, g'éspe, g'iteá*)⁷. Formele palatalizate, sporadice, coexistă cu cele în care labiala este nealterată, mult mai numeroase (*vițeá, vițél, vișinj, vin*)⁸. În localitatea Căpâlna de Jos, în partea de est a județului Alba, la granița cu județul Sibiu, labiodentalele *f* și *v* se palatalizează la *h'*, respectiv *y*: (să) *h'ije, yiță de yije, yina, yitele*.

Fenomenul devine tipic în cazul labiodentalelor *f* și *v*, care cunosc, în Maramureș, stadii specifice de palatalizare. Palatalizarea labiodentalelor *f, v* are loc în formele *s, z* (palatalizați)⁹ într-o arie compactă, ce cuprinde nordul județului Sălaj și partea de est a Țării Oașului.

¹ În aceste zone apar stadiile finale de palatalizare, cu pierderea labialei, fenomenul manifestându-se în prelungirea celui din Moldova: *k', g', h', y*.

² În aria palatalizantă din sud-vestul Olteniei sunt întâlnite stadiile intermediare (*ph', by, fh', vy*), stadiile finale (*pk', k', fk', g'*), cât și stadii specifice acestei zone pentru labiodentalele *f, v* (*fk', sk', vg', zg'*: *fk'er, sk'er, vg'er, zg'er, vg'erme*).

³ În vestul Munteniei se întâlnesc stadii incipiente de palatalizare, cu păstrarea labialei (*ph', by, fh', vy*: *ph'ept, byine, fh'er, vyéspe*).

⁴ Vezi Ionică (1973: 79–119).

⁵ Cf. TD-Munt. și NALR-Munt. și Dobr.

⁶ În anchetele noastre am întâlnit uneori, în același enunț, *fiérbi* și imediat *h'érbi*; de cele mai multe ori fonetismul *h'* intervine în cadrul corectărilor din partea subiecților vorbitori: *férbi acoló* [K] *h'érbi*; (să) *fiérbi* [K] (să) *h'érbi*; (il) *fiérb* și în același enunț *h'érbi*.

⁷ Uneori se pronunță în primă fază cu labiala nealterată, după care subiectul se corectează: *viéspe* [K] *g'éspe*; *vițél, vițeá* [K] *d'ițél, d'ițeá* (în acest exemplu, labiodentala *v* se palatalizează, de fapt, în stadiul *g'*, intervenind confuzia palatalei cu dentala muiață, fenomen întâlnit frecvent în graiurile ardelenesti).

⁸ Toți subiecții anchetați de noi în Țara Moșilor răspund cu labiala nealterată (*vișinj, vin*) la întrebările *Cum se numesc acelea care seamănă cu cireșele, dar sînt ceva mai acrișoare?* și *Ce se face din must după ce fierbe?*

⁹ *S, z*, rezultate din palatalizarea lui *f, v* au un timbru palatal, deosebindu-se prin aceasta de *s, z* primare. O excepție este reflexul lui *v* din participiul trecut *vinit*, înregistrat în variantele *zínit, zînit*.

Astfel, *f* devine *s*, uneori chiar și la Petrova, localitate în care este consemnată păstrarea nealterată a bilabialelor orale *p* și *b*: *șjérbe*¹, (*să*) *șjje*, *sín/sínă*, *sir*, *serbínțe*, *ser*, *serestău/serestău*. În cea mai mare parte a Maramureșului, însă, este consemnată forma mai veche a palatalizării lui *f*, urmat de *i* sau *j* la *h'* (*h'in* – ALRR-Mar. I, h. 223; *h'ir* – ALR I, s.n., h. 96; *h'ěră* – ALRR-Mar. I, h. 116), întâlnită la Săpânța și în regiunea Transcarpatică din Ucraina, mai mult la generațiile în vârstă.

Reflexele palatalizării labiodentalei sonore *v* sunt mai variate și mai puțin uniform răspândite geografic. Astfel, *v* se palatalizează în stadiul *z* în cea mai mare parte a Maramureșului (*ziță*, *zin*, *zěspiě*, *zjěspe*², *zérme/zjérme* „șarpe”, *zípere* „vipera”³, *tizitúră* „tivitură”), cu excepția localităților Săpânța, în nord-vestul Maramureșului (unde *y*, rezultat din palatalizarea lui *v*, își pierde caracterul consonantic, devenind *j*, sau dispare înainte de *i*, contopindu-se cu acesta: *jijă* „viță”, *jijál*, *jijă* „vițel, vițea”, *jín* „vin”, *is* „vis”, *ítreg* „vitreg”) și Petrova (unde palatalizarea nu se produce, labiodentalele menținându-se, în general, nealterate⁴). Menționăm și transformarea lui *v* inițial din *vólbura*, *vúlpe* în *h*, la fel ca în graiurile moldovenești: *hólbura* (ALRR-Mar. II, h. 409), *húlpe* (ALRR-Mar. II, h. 583).

În graiurile ardelenesti, labiodentalele *f*, *v* se palatalizează într-o arie care cuprinde nord-estul Transilvaniei, cu extinderi în centru până în județele Turda, Alba, Hunedoara, în formele *ș*, *ž*, fenomen similar în jumătatea de nord a Moldovei: *šerbínțe*, *šere*, *šin*, *šarastrău*, *žijál*, *žin*, *žer*, *lážijă*. Într-o altă arie, care cuprinde sudul (mai puțin colțul de sud-vest) și vestul Transilvaniei (ca și în nordul Crișanei), labiodentalele *f*, *v* se palatalizează în formele *h'*, respectiv *y*, fenomen similar în jumătatea de sud a Moldovei (*h'ěrbi*, *h'ir*, *h'in*, respectiv *yíte*, *yis*, *yěrme*), dar și forme palatalizate în stadiile *d'*, *g'*, similare celor din graiurile subcarpatice, din sudul Moldovei și estul Munteniei (*g'in*, *d'in* pentru „vin”, dar și pentru „a veni”, *g'ijél* „vițel”, *d'iséz* „visez”). La limita dintre cele două arii mari se înregistrează fonetisme intermediare, de tipul *h'š*, *žy*, *yž*: *h'širistău*, *h'šin*, *h'šuroj*, *žyin*, *žyier*, *yžjérme*, *yžijel*. Labiodentalele *f*, *v* se păstrează nealterate în sud-vestul Transilvaniei⁵.

În subdialectul moldovean, identificăm, atât pe baza *NALR. Moldova și Bucovina*, cât și pe baza înregistrărilor consemnate în texte din corpusul nostru, o linie Bacău – Vaslui – Huși, care ar delimita palatalizarea acestora în stadii diferite. La sud de această linie, *f* și *v* se

¹ *Šjėrbem horiŋcă* apare în punctul 353, în Birsana (ALR II s.n., vol. I, h. 250).

² Stadiul de palatalizare *z* al labiodentalei *v* a fost întâlnit, pentru cuvântul *vjěspe*, în înregistrările noastre actuale, și în localitățile Frasin și Vicovu de Jos, din județul Suceava. Aici, spirantizarea labiodentalei *v* (*žěspi*) este sporadic înregistrată, preferându-se *zěspi* (în Frasin) și *azěspi*, cu proteza vocalei *a* și palatalizarea labiodentalei în stadiul *z* (în Vicovu de Jos). Chiar și atunci când spirantizarea apare în prima formă a răspunsului, există comentariul „alții spun și *azěspi*”.

³ Forma *zípere* apare numai în trei puncte din partea de sud-est a Maramureșului, în restul provinciei fiind păstrată bilabială.

⁴ De altfel, la început, graiul din Maramureș, ca și cele vestice din Crișana și Banat, a fost nepalatalizant. Din acest punct de vedere, graiul vechi maramureșean se mai păstrează în punctul 239, Petrova, unde labialele se mențin, în general, nealterate, cu excepția bilabialei nazale *m*, care cunoaște forme de palatalizare în stadiu intermediar (*m + j > mj*: *amháđă*) și a unor cuvinte izolate, în care se modifică bilabialele orale: *copjil* „copil din flori”, *djiboliđă*. Palatalizarea nu se produce nici în satele din nordul Tisei, unde se consemnează forme precum *vis*, *viu*, *vișină*, *morcovi*.

⁵ Pentru o prezentare detaliată, vezi Frățilă (2010: 138, 148).

palatalizează în stadiile arhaice *h'* și *y*, iar la nord de aceasta se produce spirantizarea, o formă mai nouă, la *ś*, respectiv *ž*¹.

Fricativa labiodentală surdă *f*², urmată de *i* sau *e* are două reflexe: *fh*³, care trece la *h'* și *fs'* care evoluează la *ś*.

Pentru trecerea lui *fh'* la *h'*, semnalăm palatalizarea în stadiu arhaic în jumătatea de sud a Moldovei (în județele Galați, Vaslui și Bacău): *h'ěrbi* (BC, Căiuți, 2), *h'ərbâ* (deși la același subiect întâlnim și *fiərbâ*), (să) *h'iji* (BC, Căiuți, 4), *h'ěrbi*, *h'ert* (BC, Berești, 3); *h'erbinti*, să nu *h'iji* (BC, Căiuți, 3); să *h'iji* (BC, Căiuți, 5); *h'ěrbi* (GI, Matca, 1); să *h'iji* (GI, Matca, 2); *h'ert*, *h'ěrbi* (GI, Matca, 4, 5); să *h'iji* (GL, Matca, 6 – deși în același enunț avem să *fiiji*); *a h'i* (GL, Matca, 7); *h'erti* (GL, Drăgușeni, 1); *h'ina* (VS, Deleni, 2); *h'iri*, dar și *firi* (VS, Vetrișoiaia, 2); să *h'iji* (VS, Vetrișoiaia, 2); *h'ert*, *h'ártâ*, dar și izolat *fěrbi* (VS, Popeni, 1); *h'erbinti* (VS, Popeni, 5); izolat, palatalizarea labiodentalei surde în stadiu arhaic am întâlnit-o în formele *h'erbinti*, *h'ermientă* și într-o localitate din comuna Șcheia, județul Suceava (SV, Mihoveni, 1, f, 66 de ani, 4 clase).

Pentru evoluția lui *fs'* la *ś* (fenomen semnalat în secolul al XVII-lea în Transilvania), oferim următoarele exemple din corpul nostru: *si śiji* (BC, Berești, 2; IS, Andrieșeni, 1), *inșerbinti*, să *śiji* (BC, Filipești, 1; BC, Vilcele, 1; IS, Vânători, 2), să *śərbă* (BN, Ilva, 1; BT, Vorona, 2), le *śerbé* (BN, Ilva, 5), să *śiji* (BT, Lozna, 1; IS, Ursărești, 1; SV, Straja, 6; SV, Vicovu de Sus, 1, 6; SV, Frătăuții Noi, 3; SV, Boroaia, 2), *si śijé*, *śerbînd* (BT, Prisacani, 2), *śerbi* (IS, Țibana, 1), *śert* (IS, Ursărești, 4), *śerbié* (NT, Hlăpești, 2), *śerbinti*, să *śermentieză* (NT, Sagna, 3), *śerbinti* (NT, Bălțătești, 2), să *śiji*, dar și *fiert* (SV, Crucea, 2), prima *śerbiři* (SV, Straja, 4), *śert*, *śerb* (SV, Vicovu de Sus, 5), *śérâ vjek'* (SV, Frătăuții Noi, 1), *inșerbintât* (VS, Miclești, 2).

În graiurile din Bucovina, formele cu labiala palatalizată în stadiul *ś* (ce caracterizează, de fapt, toată jumătatea de nord a Moldovei) coexistă cu cele în care labiala este nealterată⁴. Astfel, avem *śert*, *śerbi*, *śerbinti*, dar avem *fiert*, *fierbi*. Uneori, în același enunț, avem *śerbi* și imediat *fierbi* (sub. B, f, 55 de ani, Vicovu de Jos; sub. B, f, 84 de ani, Mănăstirea Humorului), *să fiarbâ* [k] (*spünim di fapt*) *śerbi* (sub. D, f, 48 de ani, studii liceale, Mănăstirea Humorului); altele se pronunță în primă fază cu labiala nealterată, după care subiectul se corectează: sub. C, f, 43 de ani, din Vicovu de Jos, vorbind despre cum se face *záma* de găină: *fiérbi* [k] *spünim di fapt* *śerbi*, *așa să grăjéști*.

¹ Vezi Rusu (coord.) (1984: 214) și Caragiu Marioțeanu *et al.* (1977: 140). Palatalizarea labiodentalelor *f*, *v* în stadiile *ś-ž* (*śer-žin*), le transformă pe cele două fonetisme și în arhifoneme, sub forma cărora se neutralizează opoziția dintre africaterile primare *č-ğ* și labiodentalele *f*, *v* în poziție de palatalizare (de exemplu omonimia între *śer* „cer” – *śer* „fier”).

² Palatalizarea labiodentalei *f* în stadiul *h'* este mai bine reprezentată în textele moldovenești de după 1640 (*herile*, *a hi*, *hie*, *hüilor*), la fel ca în Ardeal, în timp ce în Muntenia apare sporadic, mai ales în Oltenia, după 1700. Evoluția lui *f* la *ś* este pusă în lumină, în nordul Transilvaniei, de grafia *serbintye* (= *śerbinte*). Vezi Gheție (coord.) (1997: 305–306); Gheție (1994: 86–87).

³ În general, în Moldova nu se mai înregistrează palatalizarea lui *f* la *h'* în stadiul intermediar *fh'*.

⁴ În Straja, formele cu labiodentală spirantizată (ca în jumătatea nordică a Moldovei) coexistă cu cele în care se păstrează nealterată, mai ales în cazul lui *v*. Astfel, forme ca *žiđalu*, *žisăđ*, *žiđé*, *žiđâl*, *žiđalúš*, *žiđšini*, *žim*, *žišinátâ*, *žiji* „viță de vie”, apar alternativ cu *viđel*, *viđicâ*, *viđšine*, *vin*, *vijé*.

Din *NALR. Moldova și Bucovina* am ales spre exemplificare cuvintele *cartofi* (III, h. 312) și *fin* (II, planșa 69).

Deși în partea de nord a Moldovei se înregistrează termenul *barabúli*, consemnăm prezența variantei cu labiodentala nealterată în partea de est a jumătății nordice și aproape în toată aria sudică a subdialectului moldovean. Forma *cartófi* apare izolat și în Bucovina (474, Vatra Moldoviței; 482, Crucea; 565, Poiana Mărului), deși forma cu labiodentala palatalizată este menționată fie ca formă de corectare, fie ca a doua variantă în uz (*cartófi* [K] *barabúli*, 474; *cartófiuor sau barabúli*, 482; *cartófi, barabúlieș*, 565). Deși jumătatea sudică a Moldovei prezintă, în general, palatalizarea labiodentalei în stadiul *h'*, forma *cartóh'* este înregistrată doar în punctul 660, Bolotești, VN.

Pentru termenul *fin* (referitor la o persoană care a fost botezată sau cununată), la sud de linia Bacău, Huși întâlnim fenomenul palatalizării în stadiu arhaic, *h'* (*h'in, h'ini*), în timp ce la nord de această linie și în Republica Moldova intervine fenomenul spirantizării (*h'* trece la *ś*), care în sec. al XVIII-lea era atestat în nordul Transilvaniei: *șin*. Forme cu labiodentala nealterată întâlnim în câteva puncte din județele VS (627, Falcu, 629, Frunțișeni), BC (657, Borșani), VN (656, Homocea, 661, Mera) și GL (639, Braniștea, 641, Pechea, 648, Tălpigi, 652, Umbrărești). Menționăm forma *k'in* (602, Petrești, BC), unde palatalizarea se produce în stadiul *k'*.

Fricativa labiodentală sonoră *v*¹, urmată de *i* sau *e*, are două reflexe: *vy*, care trece la *y* (*yin* pentru *vin*, *yîá* pentru *vișea*, *yîá di yîi* pentru *viș-de-vie*, *yis* pentru *vis*, *loyít* pentru *lovit*, *yjespi* pentru *viespe*; *yîa* – GL, Matca, 2; *frúnzâ di yîi* – GL, Matca, 4; *yin* – GL, Matca, 9; *yîe, yín, yínu* – BC, Berești, 1; *potriyîesc, potriyîá* – BC, Berești, 4; *potriyîesc, potriyîá* – BC, Căiuți, 4; *yîu* – BC, Asău, 1; *yîșin*² – BC, Asău, 3) și *vh'* care evoluează la *ž*: *žin, žîá, žîá di žîi, žis, ložít, žîșini, žéspi* (SV, Vicovu de Jos); *žîșini* (BC, Filipești, 2; NT, Sagna, 3), *žîál, muórcóž* (BN, Ilva, 1), *žîá* (BN, Ilva, 5, 7), *žin* (BN, Ilva, 5; NT, Tazlău, 1; NT, Ruginoasa, 1), *žîálu* (BT, Păltiniș, 3; SV, Straja, 6), *stéžirj* „stevire, ștevi” (BT, Prisacani, 1), *žiti* (IS, Ursărești, 2), *žîi, plîžít* (IS, Romanesti, 2, 3), *žîál* (NT, Gădinti, 4), *muóžlâ* (SV, Pârteștii de Sus, 3), *žînâ* (SV, Vicovu de Sus, 1), *țáz* „țevi” (SV, Fântâna Mare, 5).

Labiodentala *v* se palatalizează în stadiul *g'* în partea de nord a Moldovei, în special în județul Botoșani: *g'ițáúá* (BT, Coțușca, 1), *g'ițcá* (BT, Lozna, 6) și izolat la *h'* (*h'ișin* – VS, Vutcani, 2, f, 40 de ani, 12 clase).

În Bucovina, labiodentala sonoră *v* se spirantizează la *ž* (*žîșini*³, *žîál, žițcá, žițá, žițé, žiti, žin, žéspi*⁴); mai rar se palatalizează în stadiul *g'* (de tipul *g'ițál, g'ițcá, g'ișini*)¹,

¹ Palatalizarea labiodentalei *v* este rar atestată și după 1600: în Moldova, *v* evoluează la *y* (*ii* pentru *viei, in* pentru *vin*), în timp ce în sudul Ardealului fenomenul prezintă două consemnări (una reflectă stadiul *y* – *morcoi*, cealaltă stadiul *g'* – *Ghiștea de Jos*). Grafia hipercorectă *logit, gicovanul* atestă, indirect, trecerea lui *g'* la *ž*, stadiu cunoscut la sf. sec. al XVIII-lea și în nordul Transilvaniei. Cf. Gheție (1994: 87).

² Palatalizarea în stadiul *y* se întâlnește și în cazul unui subiect tânăr (f, 36 de ani, 10 clase).

³ La întrebarea *Cum numiți acelea care seamănă cu cireșele, dar care sunt ceva mai acrișoare și se coc mai târziu?* formele cu labiala nealterată (*vișini*) alternează cu cele în care labiala este palatalizată în stadiul *ž*. De altfel, o parte din subiecții anchetați în Vicovu de Jos pronunță, în primă fază, cu labiala nealterată, după care se corectează: *vișini* [k] *žîșini*, cu următoarele completări: *vișini* [k] *žîșini* (*șeu žic*); *vișini*; *g'ișini* (*se folosește de unde vine máma mja, la Horódnic*); *žîșini* (*se folosește și acástă fórmă*); *žîșini* (*amu le spuném vișini*).

⁴ Spirantizarea labiodentalei *v* în cazul lui *žéspi* este sporadic înregistrată în localitățile Frasin și Vicovu de Jos din județul Suceava, preferându-se formele *žéspi* (în Frasin), respectiv *azéspi*, cu proteza

consemnat în înregistrări recent efectuate în Mănăstirea Humorului (forme care apar alături de cele cu labiala nepalatalizată).

Din *NALR. Moldova și Bucovina*, am ales spre exemplificare cuvintele *vișea* (III, h. 221), *vin* (III, h. 346), *viespe* (III, h. 353).

Pentru *vișea*, pe lângă palatalizarea în stadiul *g'* (*g'ișcă*), întâlnită în județele BT (pct. 496, 497, 498, 499, 506, 507, 509, 510, 511, 515, 517, 553) și o parte a județului SV (de ex., 487, 488), este consemnată spirantizarea (*șîșcă*), la sud-est de BT și spre jumătatea sudică a Moldovei. Labiodentala *v* nu se alterează în unele puncte din Bucovina (*vișcă*: 464, Izvoarele Sucevei, 465, Brodina, 471, Șaru Dornei, 474, Vatra Moldoviței), în estul Moldovei, în județele VS (628, 659) și VN (653, Mircești Vechi, Vânători, VN, unde este înregistrată forma *vișă*).

Pentru termenul *vin*, mai jos de linia Vaslui, Bacău, predomină palatalizarea în stadiul *y*, dar și forma cu labiala nealterată, *vin*. În unele puncte este consemnată folosirea ambelor variante în răspunsurile subiecților anchetati, între cele două apărînd semnul pentru corectură (la pct. 663, Prale, BC, și 647, Priponești, GL, apare *vin* [K] *yin*; la pct. 666, Negriștea, VN, citim *vinu* [K] *yinu*). În jumătatea de nord a Moldovei, mai puțin partea de nord-vest – Bucovina (unde predomină formele cu labiodentala nealterată), intervine fenomenul spirantizării (*șin*). Izolat, se întâlnesc și în partea de sud a Moldovei forme spirantizate. La pct. 661, Mera, VN, apare notația *vin* [K], *șin*, [K] *yin* (vorbitorul cunoaște cele trei variante, menționând că *șin* nu este folosit în zonă). De cealaltă parte, în Bucovina (pct. 481, Vama, SV), dar și la Bosanci (pct. 502, SV) apare izolat transcrierea *y³n* (481, informatorul susținând că nu spune *ș*) sau *vin* [K] *yin* (502). În jumătatea nordică, forma cu labiala nealterată, *vin*, apare uneori concomitent cu forma *șin* (la pct. 523, Movila Ruptă, BT: *vin* [K] *șin*; pct. 477, Frătăuții Vechi, SV: *vin*, *șin*). În plus, în județele BC (pct. 579, Palanca; 580, Goioasa; 585, Vășiești; 593, Livezi; 602, Petrești; 614, Blaga-Dealul Morii) și GL (pct. 655, Ionășești-Nicorești), este consemnată palatalizarea în stadiul *g'* (*g'in*).

Pentru *viespe*, mai jos de linia Bacău, Vaslui, se întâlnește *yșpi*, *yiespi*. Izolat, pe lângă punctele 474 (Vatra Moldoviței, SV), 481 (Vama, SV), 502 (Bosanci, SV), apar formele *yșpi* (474, 481) și *yșpi* (502). Într-un singur punct, 641 (Pechea, GL), apare forma *h'iespi*, *h'iespi*.

În jumătatea de nord a Moldovei, mai puțin unele puncte din nord-vest (Bucovina), se produce spirantizarea (*șșpi*, *șaspă*). Tot în partea de nord-vest, la Ciocănești (pct. 469, SV) se face trecerea de la palatalizarea în faza *g'* - *g'șpi* (întâlnită sporadic în pct. 484, Ostra; 495, Șcheia – în partea de nord și în spații izolate în partea de sud – în jud. BC și într-un punct din jud. VS) la stadiul *g* (*gșpari*). Labiodentala nealterată apare foarte rar în Moldova, în

vocalei *a* și palatalizarea în stadiul *z* (în Vicovu de Jos), fenomen comun graiurilor din Maramureș. Chiar și atunci când spirantizarea apare în prima formă a răspunsului, există comentariul „altii spun și *azșpi*”, cazul subiectului F, f, 61 de ani. Menționăm că subiecții D, f, 12 ani și I, b, 43 de ani, pronunță *azșpçi*, cu bilabiala palatalizată în stadiul *pç*, cu păstrarea labialei și africatizarea oclusivei palatale. La această întrebare nu s-a înregistrat nici un răspuns cu labiodentala *v* nealterată.

¹ Conform *NALR. Moldova și Bucovina* (1987, 1997, 2007) palatalizarea în stadiul *g'* (*g'ișcă*) este întâlnită în județele Botoșani (pct. 496, 497, 498, 499, 506, 507, 509, 510, 511, 515, 517, 553) și o parte a județului Suceava (de ex., 487, 488), în timp ce spirantizarea (*șîșcă*) este consemnată la sud-est de Botoșani și spre jumătatea sudică a Moldovei.

punctele 469 (Ciocănești), 472 (Catrinari), 474 (Vatra Moldoviței) în Bucovina și pct. 655 (Ionășești, GL), 661 (Mera, VN), în sudul Moldovei.

În corpusul nostru, palatalizarea labiodentalei *v* în stadiile *z* sau *y* este înregistrată alături de cele cu labiala nealterată¹: *vin* (BT, Coțușca, 4, f, 37 de ani, 12 clase), am crîescút *vîti* (BT, Păltiniș, 1, b, 80 de ani), *vin* (CV, Zăbala, 4), *vișîni* (GL, Matca, 5, f, 37 de ani, 8 clase - deși palatalizează labiodentala surdă, în *h'ert*).

La fel ca în cazul tratamentului bilabialelor, în cazul labiodentalelor *f* și *v* predomină fonetismele literare², mai ales în Crișana și în partea ardeleanescă a județului Alba, dar și la subiecții (chiar în vîrstă și cu studii sub medii) din unele puncte ale Moldovei. Oferim, în acest sens, câteva exemple din textele analizate:

fiérbe (AB, Vințu, 4, f, 56 de ani), *fiēr* (AB, Vințu, 6, f, 58 de ani, 10 clase); *fiérbeț* (BC, Căiuți, 2, deși același subiect, f, 75 de ani, 4 clase, pronunță, în același enunț, și cu bilabiala alterată în stadiu arhaic: *h'érbi*), *férbi* (BC, Filipești, 3, b, 78 de ani, șc. prof.), *fiéria*, *fiéluri* (BC, Vâlcele, 3), *sâ fîi* (BC, Vâlcele, 4, b, 44 de ani, 8 clase), *sâ fîi* (BT, Coțușca, 4, f, 37 de ani, 12 clase), *sî fîi* (BT, Talpa, 2, f, 68 de ani, 7 clase), *sî-mfiérbîntâ* (BT, Talpa, 2, f, 68 de ani, 7 clase; NT, Sagna, 1, 54 de ani, 12 clase), *fiert* (CV, Zăbala, 2), *fiérb* (CV, Zăbala, 3), *sâ fîi* (IS, Ursărești, 1, b, 75 de ani, 10 clase), *îmfîérbînt*, *fiérbînt*, dar și *șîérbînt*, în același enunț (IS, Ursărești, 3, f, 65 de ani, 8 clase), *fin* (IS, Ursărești, 4), *sâ fié*, *fîă* (NT, Hlăpești, 2, f, 85 de ani, fostă învățătoare), *sâ fîi* (NT, Farcașa, 6, f, 55 de ani, studii medii; NT, Sagna, 2, f, 57 de ani, 10 clase), *fiert* (NT, Sagna, 4, f, 21 de ani, 8 clase; NT, Tețcani, 2, f, 66 de ani, 4 clase), *fiérbînt*, dar și *sâ fîi* (NT, Tețcani, 1, f, 47 de ani, 12 clase), *sâ fiárbâ* (NT, Pâncești, 1, f, 62 de ani, 4 clase), *fért* – formă hipercorectă, cu *é* în locul diftongului *ie*, care arată tendința spre literarizare a subiectului vorbitor –, dar care pronunță izolat și *k'érti* „fierte” (NT, Ruginoasa, 1, f, 55 de ani, 8 clase), *fiert*, dar și *sért* în același enunț (SV, Crucea, 2, f, 61 de ani, 8 clase), *fiér* (SV, Pârteștii de Sus, 1, f, 51 de ani, 10 clase), *fiert*, *sâ fiárbâ* (SV,

¹ De exemplu, la întrebarea indirectă *Ce fată vaca?*, adresată subiecților din Vicovu de Jos, sub. C, f, 43 de ani, răspunde *vițâl*, *vițică*, cu mențiunea (*spunem mai des zîțâl*, *zîțică*), sub. E, b, 12 ani, răspunde *vițel*, *vițelúșă*, cu precizarea că rostește și *zîțâl*, dar nu și *zîțică*; de asemenea, sub. D, f, 48 de ani, din Mănăstirea Humorului, răspunde *vițâl*, *vițică*, cu mențiunea *bătrîni spunău acu vrîo douîzăs di anî și zîțâl*, *zîțică*. La întrebarea *Ce se face din must, după ce fierbe?* (III, h. 346), primim următoarele răspunsuri: *vin* [K] *zîn*, cu mențiunea că forma a doua este folosită mai des (sub. A, f, 89 de ani; sub. B, f, 55 de ani; sub. D, f, 14 ani; sub. H, b, 65 de ani). Semnalăm același tip de răspuns și la întrebarea *Cum îi spui la insecta galbenă care seamănă cu albina, dar nu face miere?* (III, h. 353): *vișpi*, cu mențiunea *sînt cari spun și zîșpi* (sub. D, f, 48 de ani, Mănăstirea Humorului). Interesante sunt comentariile care completează răspunsurile la această întrebare indirectă: sub. B, f, 55 de ani (*vin*; *zîn* – se folosesc ambele forme), sub. C, f, 43 de ani (*zîn*; *vin* – *cum îi vini la gîrâ*), sub. C, f, 43 de ani (*zîn* – *măi la uorăș spúnim vin, aiș folosîm zîn*), sub. H, b, 65 de ani (*vin* [K] *zîn* – *cum vînj la îndemînă; de fapt, zîn îi acum o băutură măi tări*), sub. I, b, 43 de ani (*vin* [K] *zîn* – *folosesc majoritatea*).

² Formele cu labiala palatalizată în stadiul *s* (ce caracterizează, de fapt, toată jumătatea de nord a Moldovei) coexistă cu cele în care labiala este nealterată. Astfel, avem *șert*, *șérbi*, *șérbinti*, dar avem *fiert*, *fiérbi*. Uneori, în același enunț, avem *șérbi* și imediat *fiérbi*; alteori se pronunță în primă fază cu labiala nealterată, după care subiectul se corectează (de ex., vorbind despre cum se face zama de găină: *fiérbi* [k] *spúnim di fapt sérbi, așa să grăjéști* – sub. C, f, 43 de ani, din Vicovu de Jos, SV; *sâ fiárbâ* [k] *spúnim di fapt sérbi* – sub. B, f, 84 de ani, din Mănăstirea Humorului, SV).

Vicovu de Sus, 2, b, 24 de ani, 12 clase), sã *f̄ii* (SV, Frãtãuții Noi, 1, b, 75 de ani, 7 clase), *stafidi*, *f̄ierbi* (SV, Boroaia, 3, f, 50 de ani, 8 clase), *f̄iert* (SV, Broșteni, 4, f, 61 de ani, 7 clase; VS, Vetrișoiaia, 3, f, 37 de ani, 10 clase), *f̄ierbim* (SV, Rãdãșeni, 1), sã *f̄iãrbã* (VS, Mãrãșești, 4, f, 25 de ani, 8 clase), sã *f̄ii* (VS, Vetrișoiaia, 1, f, 66 de ani, 8 clase), *f̄iri*, *f̄iicãri* (VS, Vetrișoiaia, 2, f, 64 de ani, 7 clase), *f̄ier* (VS, Vetrișoiaia, 2, f, 63 de ani, 6 clase), sî ni *mf̄iripi* (VS, Miclești, 3, f, 50 de ani, 12 clase), ar *fi* (VS, Miclești, 3, b, 22 de ani, școala profesionalã), *f̄ert* (VS, Popeni, 3);

(sã) *v̄ie* (AB, Vințu, 6, f, 58 de ani, 10 clase); *v̄inu* (BC, Filipești, 3, b, 78 de ani, șc. prof.), *v̄itã* (BN, Ilva, 5, f, 70 de ani, 4 clase), *vișinãtã* (BT, Pãltiniș, 5, f, 72 de ani, 4 clase), *vin* (CV, Zãbala, 2, f, 37 de ani, 12 clase), *vin* (IS, Ceplenița, 1, b, 68 de ani, 8 clase; NT, Gãdinti, 1, f, 69 de ani, 8 clase), *vițãl*, (sã) *v̄ii* (IS, Ursãrești, 1, b, 75 de ani, 10 clase; NT, Gãdinti, 1, f, 69 de ani, 8 clase), *muõrcuov̄i* (IS, Romanesti, 4, f, 56 de ani, 10 clase; NT, Ruginoasa, 1, f, 55 de ani, 8 clase), *fuõji* di *v̄itã* (IS, Vãnãtori, 1, f, 75 de ani, 4 clase), *vin* (NT, Gãdinti, 4, f, 45 de ani, 4 clase), *vișin*, dar și *z̄ii* (NT, Sagna, 4, f, 21 de ani, 8 clase), *uo v̄in̄it* (NT, Ruginoasa, 2, f, 84 de ani, 4 clase), *v̄inu* (VS, Vetrișoiaia, 5, b, 62 de ani, invãțãtor), *v̄inu* (SV, Rãdãșeni, 4, f, 69 de ani, 4 clase), *v̄ii* (VS, Mãrãșești, 4, f, 25 de ani, 8 clase), am *vin̄it* (VS, Vetrișoiaia, 2, f, 64 de ani, 7 clase), frunz̄ili di *v̄ii* (VS, Vetrișoiaia, 3, f, 37 de ani, 10 clase), *tiescuov̄ina* (VS, Vetrișoiaia, 5, b, 62 de ani, invãțãtor), *fuõji* di *v̄itã*, *fuõjil̄i* di *v̄ii* (VS, Popeni, 6, f, 65 de ani, 8 clase).

Formele cu labiodentala *f* palatalizatã în stadiile *h'*, întãlnite, de regulã, în nordul Crișanei (*h'erb̄i*, *h'erã*, *h'ir*, *h'in*) sau *ș* (*șerb̄i* – apare, sporadic, în unele graiuri de pe Valea Crișului și din Munții Apuseni), coexistã cu cele în care labiala este nealteratã, mult mai numeroase: *uoperãt̄ije* di *f̄iãrã*, *f̄ierbeãm*, le pūi la *f̄iert* (AB, Gãrda de Sus)¹; *f̄ierbe* (AB, Vințu, 4), *f̄ier* (AB, Vințu, 6).

Labiodentala sonorã *v* este palatalizatã, în toatã Crișana, în stadiile *d'* (*d'ir* „vin”, *o d'in̄itu* „a venit”), mai puțin unele graiuri de pe valea Crișului Negru și din Țara Moșilor unde întãlnim stadiul *y* (*ȳie*, *yis*, *yerme*) și mai rar în stadiul *g'* (*g'in* *ars*, *g'esp̄i*, *g'iteã*² – AB, Scãrișoara, Gãrda de Sus). Formele palatalizate, sporadice, coexistã cu cele în care labiala este nealteratã, mult mai numeroase (*vițã*, *vițel*, *vișini*, *vin*)³, *vițã*, *vițel*, *vișini* (AB, Scãrișoara).

În localitatea Cãpãlna, în partea de est a județului Alba, la granița cu județul Sibiu, labiodentalele *f* și *v* se palatalizeazã la *h'*, respectiv *y*, fenomen consecvent în jumãtatea sudicã a Moldovei: (sã) *h'ie* (AB, Cãpãlna, 1), *yitã de yie* (AB, Cãpãlna, 1), *yina* (AB, Cãpãlna, 2), *yite* (AB, Cãpãlna, 4).

¹ În anchetele noastre am întãlnit uneori, în același enunț, *f̄ierbi* și, imediat, *h'erb̄i*; de cele mai multe ori fonetismul *h'* intervine în cadrul corectãrilor din partea subiecților vorbitori: *f̄erb̄i acolõ* [K] *h'erb̄i*; (sã) *f̄ierbi* [K] (sã) *h'erb̄i*; (il) *f̄ierb* și în același enunț *h'erb̄i* (mãmi).

² Uneori se pronunțã în primã fazã cu labiala nealteratã, dupã care subiectul se corecteeazã: *vīesp̄e* [K] *g'esp̄e*; *vițel*, *vițã* [K] *d'it̄el*, *d'iteã* (în acest exemplu, labiodentala *v* se palatalizeazã, de fapt, în stadiul *g'*, intervenind confuzia palatalei cu dentala muiatã, fenomen comun graiurilor ardelenesti).

³ Toți subiecții anchetați de noi în Apuseni rãspund cu labiala nealteratã (*vișini*, *vin*) la întrebãrile *Cum se numesc acelea care seamãnã cu cireșele, dar sunt ceva mai acrișoare?* și *Ce se face din must dupã ce fierbe?*

Așa cum am putut observa din această descriere, în unele zone din spațiul românesc de la nord de Dunăre, labiodentalele își modifică locul de articulare, spirantizându-se sau devenind palatale în diferite stadii, în timp ce în alte regiuni se păstrează nealterate, ca în limba literară. În același timp, formele cu labiodentalele palatalizate coexistă cu cele nealterate, fenomenul fiind legat nu doar de variațiile diagenetice, diastratică sau diasexuală (care nu pot fi susținute cu exemple concrete în toate situațiile), ci și de situația de comunicare și de statutul socio-cultural al interlocutorului.

SURSE

- ALR, s.n. = *Atlasul lingvistic român, Serie nouă*, vol. I, întocmit de Institutul de Lingvistică al Filialei din Cluj a Academiei Române, sub redacția lui Emil Petrovici, Cluj, 1956.
- ALRR-Mar. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Maramureș*, I, II, III, IV, de Petre Neiescu, Grigore Rusu, Ionel Stan, Editura Academiei, București, 1969, 1971, 1973, 1997.
- ALRR-Trans. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Transilvania*, I, II, III, IV, de Grigore Rusu, Viorel Bidian, Dumitru Loșonți, Editura Academiei Române, București, 1992, 1997, 2002, 2006.
- NALR-Ban. = *Noul Atlas lingvistic român, pe regiuni. Banat*, I, sub conducerea lui Petre Neiescu, de Eugen Beltechi, Ioan Faiciuc, Nicolae Mocanu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1980.
- NALR-Mold. Bucov. = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. I, II, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion. A. Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987, 1997.
- NALR-Mold. Bucov. = *Noul Atlas lingvistic al României. Moldova și Bucovina*, vol. III, de Vasile Arvinte, Stelian Dumistrăcel, Ion Florea, Ion Nuță, Adrian Turculeț și Luminița Botoșineanu, Doina Hreapcă, Florin-Teodor Olariu, Editura Universității "Alexandru Ioan Cuza", Iași, 2007.
- NALR-Munt. Dobr. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, I, II, III, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Editura Academiei Române, București, 1996 (I și II), 2001 (III).
- NALR-Munt. Dobr. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, IV, de Teofil Teaha (coord.), Ion Ionică, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Editura Academiei Române, București, 2004.
- NALR-Munt. Dobr. = *Noul Atlas lingvistic român pe regiuni. Muntenia și Dobrogea*, V, de Teofil Teaha, Bogdan Marinescu, Nicolae Saramandu, Editura Academiei Române, București, 2007.
- TD-Munt. = *Texte dialectale. Muntenia*, vol. I, sub conducerea lui Boris Cazacu, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, București, 1973.
- TD-Olt. = *Texte dialectale. Oltenia*, de Cornelia Coțuț, Galina Ghiculete, Maria Mărdărescu, Valeriu Șuteu și Magdalena Vulpe, București, 1967.

BIBLIOGRAFIE

- Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977, *Dialectologie română*, București, Editura Didactică și Pedagogică.
- Frățilă, Vasile, 2010, *Probleme de dialectologie română*, Blaj, Editura Astra.

- Gheție, Ion (coord.), Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman-Moraru, Mirela Teodorescu, 1997, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532-1780)*, București, Editura Academiei Române.
- Gheție, Ion, 1994, *Introducere în dialectologia istorică românească*, București, Editura Academiei Române.
- Guia, Sorin, 2014, *Dialectologie română. Studii și corpus de texte*, Iași, Editura Vasiliana '98.
- Guia, Sorin, 2010, „L'état actuel de la palatalisation des labiales dans le sous-dialecte moldave (étude basée sur les données figurant dans le NALR. Moldavie et Bucovine)”, *Langue et littérature. Repères identitaires en contexte européen*, nr. 6, Editura Universității din Pitești, p. 55–64.
- Ionică, Ion, 1973, „Palatalizarea labialelor în Oltenia”, *Fonetică și dialectologie*, VIII, p. 79–119.
- Ivănescu, Gheorghe, 1980, *Istoria limbii române*, Iași, Editura Junimea.
- Meyer-Lübke, Wilhelm, 1921–1922, „Palatalizarea labialelor”, *Dacoromania*, II, p. 1–19.
- Nandriș, Octavian, 1963, *Phonétique historique du roumain*, Paris, Klincksieck.
- Rosetti, Alexandru, 1926, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle*, Paris, Champion.
- Rusu, Valeriu (coord.), 1984, *Tratat de dialectologie românească*, Craiova, Editura Scrisul Românesc.
- Rusu, Grigore, 1962, „Evoluția în limba română a unui *iod* precedat de consoane labiale și consecințele pe plan fonologic”, *Fonetică și dialectologie*, vol. IV, p. 75–93.
- Sala, Marius, 1970, *Contribuții la fonetica istorică a limbii române*, București, Editura Academiei.

ON THE DIALECTAL TREATMENT OF THE LABIODENTAL CONSONANTS *F* AND *V*
IN CONTEMPORARY ROMANIAN

(Abstract)

The present paper presents the findings included in the new linguistic atlases of the regional varieties of Romanian and the results of the personal investigation carried out in 60 points of inquiry and published as a dialectal corpus. The main conclusion is that in some Romanian dialectal areas north of Danube, the labiodental consonants change their place of articulation by turning into spirants or palatal consonants with various stages of articulation, whereas in other areas they stay the same as in standard Romanian.